

TANZİMAT YAZARLARINA GÖRE ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ SEBEPLERİ

Mehmet Ali GÜNDOĞDU*

Geliş Tarihi: 20.11.2016

Kabul Tarihi: 31.12.2016

Öz

Kaleme aldıkları eserlerde Osmanlı Devleti'nin çöküşüne bir çözüm bulma arayışında olan Tanzimat yazarları, bir ilham kaynağı olarak tarihe yönelmişlerdir. Bu vesile ile toplumsal ve siyasi konular hakkında düşündükleri noktaları tarih perspektifinden, devletin sansürüne takılmadan rahatça ifade edebilme imkânı bulmuşlardır. Ziya Paşa'nın çevirisinden sonra Endülüs'ü keşfeden yazarlar, bu yüksek medeniyet tarihinden pek çok dersler çıkarmışlar, yıkılış sebepleri üzerinde önemle durmuşlardır. Şemseddin Sâmî'nin *Seydi Yahya*'sı, Türk Edebiyatı'nda Endülüs'le ilgili yazılan ilk kurgusal eserdir. Abdülhak Hâmid'in Endülüs'le ilgili beş piyesinden ikisi doğrudan çöküş sürecini anlatmaktadır. Muallim Naci ve Sâmî Paşazâde Sezâi de kaleme aldıkları eserlerle konuya ilgisiz kalmamışlardır.

Bu makalede, Tanzimat yazarlarının üzerinde önemle durdukları Endülüs'ü çöküşe götüren sebepler ele alınacaktır. Bu sebepler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde idareciler ve halka yöneltilmiş tavsiye ve uyarılar olarak da değerlendirilebilir. Zaten Tanzimat yazarlarının bu didaktik metinlerinde, belli hedeflere ders verme amacı oldukça açıktır. Çalışmada yöntem olarak, yazarların kurgusal ve edebî eserleri değerlendirilmiş ve konu hakkındaki tespitleri açıklanmıştır. Çöküşü doğuran sebepler tasnif edilerek ortak başlıklar çıkartılmış ve eserler arasında karşılaştırma yapılarak ortaya konmuştur. Yazarların yıkılışa sebep olarak gördüğü bu alt başlıklar; yöneticilerin liyakatsizliği ve sorumsuzluğu, ittifadın yerini ihtilaf ve tefrikanın alması, kesâd-ı ahlak, kahramanların yetersizliği, vatanına ihanet edenler, yanlış tevekkül ve düşmanın baskı ve zulmüdür.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, Endülüs tarihi, Abdülhak Hâmid Tarhan, Muallim Naci, Şemseddin Sâmî, Sâmî Paşazâde Sezâi, Endülüs'ün çöküş sebepleri, tarihî süreç

THE REASONS OF THE COLLAPSE OF ANDALUSIA ACCORDING TO THE AUTHORS OF THE TANZİMAT

Abstract

The writers of the Tanzimat, who have been in search of a solution to the collapse of the Ottoman State in their literary texts, have turned to the history as a source of inspiration. In this way they have found an opportunity to emphasize easily the points that they have thought about the social and the politic subjects with the historical perspective and not being prevented by the censor of the state. The writers who discovered Andalusia after Ziya Pasha's translation, have taken many lessons from the history of this high civilization and have given importance to the reasons of its collapse. *Seydi Yahya* of Şemseddin Sami was the first fictive text about Andalusia in Turkish

* Dr.: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı mezunu. maligundogdu@yahoo.com

Literature. Two of Abdülhak Hâmid's five theatral plays related to Andalusia have directly explained the collapse period of Andalusia. Muallim Naci and Sâmi Paşazâde Sezâi were also interested in this subjects with their literary texts.

In this article it is explained the reasons of the collapse of Andalusia that Tanzimat authors have emphasized. These reasons may also be thought of the advices and warnings to the directors and the public in the Ottoman State. In these literary didactic texts, the purpose of giving lessons to certain targets is already very clear. As a method of this study, the fictional and literary works of the authors were reviewed and the findings about the subject were revealed. Marking some main points the reasons for the collapse are categorized and they are presented with a comparative method. These subtitles which Tanzimat authors have seen as reasons of the collapse are lack of capacity and responsibility of the directors, taking place controversy and disagreement instead of unity, immorality, inefficiency of heroes, betrayers of their homeland, resignation misunderstood and oppression and cruelty of enemy.

Key Words: Tanzimat literature, the history of Andalusia, Abdülhak Hâmid Tarhan, Muallim Naci, Şemseddin Sâmi, Sâmi Paşazâde Sezâi, the reasons of the collapse of Andalusia, historical process

1. Giriş

Son yüzyılında bütünüyle bir çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, hem yöneticiler hem de aydın yazarlar bu kötü gidişe bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu durum, özellikle etkisini edebiyat sahasında göstermiş, geçen yüzyıllarda dışa kapalı bir görüntü sergileyen edebiyat eserleri toplumsal ve siyasi konulara açılmıştır. Dönemin yazarları kötü gidişe çare ararken tarihe yönelmişler ve geçmişteki olaylardan gündeme ait dersler çıkarmaya çalışmışlardır. “Geçmiş geleceğin aynasıdır” felsefesinden yola çıkan yazarlar, özellikle İslam tarihinde olan bir kısım olayları kurgusal ve edebî eserler vasıtasıyla halkın nazarına sunmuşlardır. Bu bağlamda Ziya Paşa'nın Viardot'tan yaptığı “*Endülüs Tarihi*” adlı çevirisi, yazarların ilgisini bu “büyük” fakat “bahtsız” medeniyetin serencamına çevirmiştir. Tarihçilere göre ayakta kaldığı 700 yıl boyunca Endülüs medeniyeti, Avrupa'da ortaya çıkacak bilim ve sanayinin temelini oluşturmuş ve bunun ardından sessizce tarih sahnesinden çekilmiştir.¹ İşte Tanzimat yazarları, bir zamanların bu yüksek medeniyet tarihinin, Osmanlı Devleti'nin o günkü büyük sorunlarına çözüm önerileri sunmakta olduğunu fark etmişlerdir.

Tanzimat Dönemi'nde Endülüs tarihine duyulan ilginin bir sebebinin, “millet” ve “vatan” fikrine yabancı olan Osmanlı toplumunun zihninde “hayalî bir cemaat” teşkilinin olduğu iddia edilebilir. Benedict Anderson'ın millet fikrinin doğmasında “dil” ve “yazı”nın, özellikle de “roman” ve “gazete”nin önemine değindiği üzere, Tanzimat aydınlarının edebî eser yoluyla Osmanlı toplumunu “teba”dan “millet”e dönüştürerek aynı toprakları paylaşan hayalî

¹Bilgi için bk. (Budak, 2016)

bir birlik oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir (Anderson, 2015, s. 20,21,26,27,39). Ancak bu dönemde bu maksatla ortaya atılan “Osmanlılık” fikri, gayrimüslimleri ayrılıkçı fikirlerden vazgeçiremediği gibi, Müslüman aydınları da “ittihad-ı İslam” düşüncesinden uzaklaştırmamıştır. Hatta dönemin aydınları “Osmanlılık” siyasetini “ittihad-ı İslam” idealine bir basamak olarak görmüşlerdir.² Dolayısıyla Endülüs’le ilgili eserler bu devirde daha ziyade “ittihad-ı İslam” fikrine kuvvet vermiş ve “millet-i İslam” düşüncesini halkın bilinçaltında yerleştirmiştir. Abdülhak Hâmid hakkında pek çok çalışma kaleme alan İnci Enginün de, Hâmid’in Endülüs’le ilgili piyeslerini, onun “ittihad-ı İslamcı” kimliğini gösteren eserler olarak tanıtır. (Enginün, 2002, s. 8) Bu nedenle Endülüs’e duyulan ilgiyi yine Anderson’ın “dinsel cemaat teşekkülü” amacı ile açıklayabiliriz. (Anderson, 2015, s. 51,70) Tanzimat aydınları bu eserler vasıtasıyla birbiriyle kenetlenmiş bir “İslam milleti” ve İslam’ın hâkim olduğu bir “vatan” fikrini topluma benimsetmeye çalışmışlardır. (Gündoğdu, Fall/2016) Ancak onlar Fetih Dönemi Endülüs’ünü topluma olumlu örnek model olarak gösterirken, Çöküş Dönemi’ni birlik ve beraberliğini kaybeden, vatanına sahip çıkamayan Müslüman bir devletin “hazin sonu” olarak yansıtmışlardır.

Yazarlar, Abdülhak Hâmid’in üç piyesi dışında Endülüs Devleti’nin çöküş sürecini, kurgusal ve edebî eserlerde işlemişlerdir. *Endülüs Tarihi*’ni okuyan Osmanlı aydınlarının, inkıraz dönemini yaşamakta olan Osmanlı Devleti’nin vaziyeti ile Endülüs’ün “Tevâif-i Mülûk” Dönemi arasında benzerlikler bularak “ibret” dersleri çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. (Ayvazoğlu, 2015, s. 119) Konu hakkındaki eserler incelendiğinde, yazarların Endülüs Devleti’ni çöküşe götüren hataları kamuoyunun nazarına sundukları, bu vesile ile devletin ve halkın aynı hataları yapmasını engellemeye çalıştıkları ve bazı noktalarda toplumda ortak bir bilinç oluşturmaya amaçladıkları açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mir’at’ın Ramazan 1279 (Şubat 1863) tarihli birinci sayısında iktisadî meselelerin tartışıldığı “Esbâb-ı Servet” başlıklı muhavere, Kâmil Endülüs’ün çöküş sebepleri üzerinde durduktan sonra, “*Böyle vakâif-i sâlifeye teessüf ve teessürün ne fâidesi olur? Asıl bize lâzım olan Endülüslüler ahvâlini der-pîş-i nazar-ı intibah etmektir.*” der. (Ayvazoğlu, 2015, s. 120) Yazarlar Endülüs tarihi üzerinden, özellikle dönemin hükümetine siyasi tenkit ve tekliflerini serbestçe dile getirmişler, böylece sansüre takılmaktan kurtulmaya çalışmışlardır.

Edebiyatımızda Endülüs’e duyulan ilgi Tanzimat yazarlarıyla sınırlı kalmış gibidir. (Ayvazoğlu, 2015, s. 124) II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, yine bir Tanzimat aydını olan Sâmi Paşazâde Sezâi dışında, 1966’ya kadar, konu hakkında kalem oynatan yok denecek kadar azdır. (Uğurcan, 2004, s. 100) Dolayısıyla bu makalenin kapsamına, Ziya Paşa’nın

² Konu hakkında bk. (Gündoğdu, İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatı’na Yansıması (1839-1908), 2016)

çevirisinden sonra Endülüs'ün çöküşüyle ilgili kurgusal ve edebî eserler kaleme alan ikinci nesil Tanzimat yazarları girmektedir. Bu yazarlar kaleme aldıkları eserlerde geniş bir perspektif ile Endülüs'ü çöküşe götüren sebepler üzerinde durmuşlardır.

2. Tanzimat Yazarları Tarafından Kaleme Alınan Endülüs'ün Yıkılışı Hakkındaki Eserler

Ziyâ Paşa'nın çevirisinden sonra Türk Edebiyatı'nda Endülüs'le ilgili yazılan ilk eser, Şemseddin Sâmî'nin 1875'te basılan Seydi Yahya'sıdır.³ (Enginün, 2000, s. 38) Nesir şeklinde kaleme alınan bu piyes, muhtevasını Endülüs'ün çöküşü ile ilgili tarihî gerçeklere dayandırır. Eserde, tarihteki gerçek bir şahsın, son Endülüs hükümdarlarından Molla Ebû Hasan'ın ikinci karısından olan oğlu Seydi Yahya'nın hikâyesi anlatılır. Ancak Seydi Yahya, tarihe Endülüs'e ve İslam'a ihanet etmiş ve düşmana yardımcı olmuş bir kişi olarak geçmiştir. (Ziya Paşa, 2004, s. 365, 391) Şemseddin Sâmî bu hıyaneti böyle bir İslam büyüğüne yakıştıramadığı için hayalî bir senaryo ile onu temize çıkarır. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 15) Seydi Yahya, Endülüs'ün elindeki son kalelerden biri olan Raze'yi kahramanca savunur ve esir düşer. Bu kurgu içerisinde yazar, Endülüs'ü çöküşe götüren sebeplere de değinir.

Tanzimat yazarları içerisinde konuyla ilgili en çok eser kaleme alan yazar, şüphesiz ki Abdülhak Hâmid'dir. Onun Endülüs'le ilgili kaleme aldığı beş piyesten ikisi doğrudan çöküş sürecini anlatır. 1876 yılında kaleme aldığı *Nazife* piyesinde Hâmid, kendisine âşık Ferdinando'yu zalimlikle suçlayıp intihar eden ve Çöküş Dönemi'nin güçlü kadınlarından Nazife'nin son anlarını anlatır. Nazife ile Ferdinando'nun manzum tarzındaki diyalogu vasıtasıyla Endülüs'ün çöküş sebepleri üzerinde durur.

Hâmid'in, Bebek'te Lüsiyen Hanım'ın ihtar ve ısrarıyla yazdığı son piyesi *Abdullahü's-Sagîr*'de, (Enginün, 2000, s. 343) Endülüs'ün son meliki Abdullahü's-Sagîr'in sefil hâli anlatılır. İşretle meşgul olan Abdullahü's-Sagîr ile Karolina konuşurlar. Birbirlerine âşık olurlar. Abdullahü's-Sagîr ile Karolina ve Abdullahü's-Sagîr'in annesi Sıdika Hatun ile olan konuşmalarda Hâmid yine Endülüs'ün çöküş sebepleri üzerine fikir yürütür. Fetih Dönemi Endülüs'ü hakkındaki piyeslerinde Ziya Paşa'nın çevirisine büyük ölçüde bağlı kalan Hâmid, bu iki piyeste bazı isimler dışında bütünüyle kurgusal bir anlatı oluşturmuştur. Dolayısıyla Hâmid'in bu piyesleri yazmaktaki amacının Osmanlı Devleti'ne siyasi ve sosyal tenkit ve tekliflerini sanat eseri vasıtasıyla iletmek olduğu anlaşılmaktadır.

Şemseddin Sâmî ve Abdülhak Hâmid'den sonra Muallim Naci'yi de Endülüs tarihi cezbetmiştir. (Enginün, 2006, s. 522) 1882 tarihinde yayınlanan ve 226 beyitten oluşan *Musa*

³ Ancak Âgâh Sırrı Levend, Şemseddin Sâmî'nin "*Mezâlim-i Endülüs*" adlı basılmamış bir piyesinin daha bulunduğunu kaydetmektedir. (Levend, 1969, s. 70)

Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet manzum hikâyesinde Naci, Endülüs Devleti'ndeki son kale Gırnata'nın düşman eline geçmesini anlatır. Genel olarak, dinî ve millî birliği bozulan devlette “zeval”in kaçınılmaz olduğu mesajını veren bu manzum hikâyenin kahramanı, Musa adında “yiğit” bir komutandır. Musa tarihte gerçek bir şahsiyettir. Ziya Paşa tercümesinde Musa'nın kahramanlığını detaylı olarak anlatmıştır. (Ziya Paşa, 2004, s. 397-402) Naci manzumesinde Ziya Paşa'nın eserindeki Musa hakkındaki bilgileri kendine ait bir kurgu içerisinde tahkiye etmiştir. Bu tahkiye esnasında ve özellikle de eserin başındaki uzun girizgâhta Endülüs'ün çöküş sebeplerine sıklıkla değinmiştir.

İkinci nesil Tanzimat yazarlarından olan Sâmi Paşazâde Sezâi'nin sefâret görevi ile gittiği İspanya'daki gözlemlerine dayanan, Endülüs'ü ve Endülüs'ün çöküş sebeplerini anlattığı iki edebî yazısı vardır. Birisi *İclal* kitabının içine aldığı, 1921 tarihinde *Vakit*'te çıkan, edebî tasvirlerle dolu “Gırnata” başlıklı yazısı; diğeri de 1914 yılında hatıra tarzında kaleme alınan ancak 1927'de *Yeni Kitap*'ta yayınlanan “El-Mescidü'l-Câmia: Elhamra” başlıklı yazısıdır. “Gırnata”da Sezâi Endülüs medeniyetine İslam adına sahip çıkarak bakar. Çöküş nedenleri üzerinde durur. “Elhamra” ise bir gezi yazısıdır. Önceki makaledeki duygusal titreşimler ve “kaybettiğimiz İslam beldesi” tarzındaki bir sahipleniş burada yoktur. Onun yerine “Arapların kaybettiği nostaljik bir belde” tarzında, objektif gözlem notları vardır. Sezâi, burada “*Melik Birinci Abdurrahman'ın inşasına ibtida ve onu takip eden mülûkun itmam ettiği*” caminin büyüklüğünü, garip olarak, “*Roma'daki o meşhur Saint Pierre Kilisesi*”ne benzetir. Bu benzetmede, açık bir şekilde benzetilenin üstünlüğü, yani çöken bir medeniyetin üzerinde kurulan galip Batı medeniyetinin ezici yumruğu, yapılan tasvirler arkasında hayale görünür. “*İçinde Şark'a mahsus başka bir âlem, ukbâyı düşünür gibi azîm bir sükûnet; derûnunda uluhiyetnü mâ sekiz yüz altmış sütunu, yirmi iki kapısı, her biri şaheser olan savymaalrı, maksureleri, Müslüman olmayanların bile secdeye varacağı mihrabı*” olan böyle bir “*camiyi kiliseye tahvil etmişler; mihrabı, o bulunmaz nadire-i sanatı kaldırarak, yerine Şarlken'in dediği gibi, her kilisede bulunan bir kilise mihrabı yapmışlar*”dır. Sezâi cami içindeki sütunları, “*yüksele yüksele peyveste-i ulûhiyet olmak isteyen dualar, feryatlar, ah ü eninlerin yedi asır aralarında uçtuğu, beyaz bir ormana benzeyen sütunlar*” olarak tarif eder. (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1927; Kerman, 2003, s. 142)

3. Endülüs'ün Yıkılış Sebepleri

Endülüs'ün yıkılışıyla ilgili yazılan eserlerde topluma ders verme amacı oldukça belirgindir. Didaktik bir anlatım tarzı içerisinde yazarlar, bir zamanların büyük medeniyetini yıkıma götüren sebepler üzerinde uzunca durmuşlardır. Bu açıklamalarda hedef bazen devlet yöneticileri, bazen askerler, bazen din adamları, bazen ilim ehli, bazen de toplumun aşağı

tabakasıdır. Yazarlar toplumun bu farklı katmanlarına değişen ton ve vurgularla seslenmişlerdir. Bu sebepler, şu alt başlıklar altında incelenebilir:

3.1. Yöneticilerin Liyakatsizliği ve Sorumsuzluğu

Ziya Paşa eserinde Endülüs'ün yıkılış sürecini anlatırken en çok yöneticilerin liyakatsizliği ve sorumsuzluğu üzerinde durur. Molla Ebû Hasan halk tarafından sevilmemektedir. İki karısından doğan çocukları liyakatsiz oldukları halde birbirleriyle saltanat mücadelesine girişmişlerdir. Bir oğlu Abdullahü's-Sagîr, zevk ü sefa içerisinde gününü gün etmekle meşguldür. Diğer oğlu Seydi Yahya ise, düşmanla gizli pazarlıklar gerçekleştirmektedir ve vatanını satarak karşı taraftan neler koparabileceğini düşünmektedir. Halk içinde sevilen ve sözü dinlenen İmam En-Nasr, bu sebeple Ebû Hasan'ın yerine kardeşi Ez-Zağal'a destek verir. (Ziya Paşa, 2004, s. 364-373) İlk başlarda düşmanla kahramanca savaştan Ez-Zağal, Abdullahü's-Sagîr'in bir darbe ile Elhamra'yı ele geçirmesinden sonra düşmanla anlaşır, elindeki yerleri Ferdinando'ya verir ve Fas'a gider. "Vatanını düşmana satmış olduğu" suçlamasıyla Fas kralı tarafından gözlerine mil çekilir ve dilencilik yapmaya başlar. (Ziya Paşa, 2004, s. 396) Abdullahü's-Sagîr ise sorumsuzluk hâli içinde, yerleştiği Elhamra'da zevk ü sefasından taviz vermez. Ancak düşman kapıya dayanınca aklı başına gelir. Bir müddet mücadele ettikten sonra kaleyi teslim eder. (Ziya Paşa, 2004, s. 427-433)

Abdülhak Hâmid, Ziya Paşa'nın naklettiği bazı olaylardan yola çıkarak *Abdullahü's-Sagîr* piyesini yazar. O, "kazanma ve kaybetmede insanların sorumluluğunu, özellikle devlet adamının sorumluluğunu ihmal etmez. Bunu, özellikle Abdullahü's-Sagîr'in suçlandığı bağlamda dile getirir." (Uğurcan, 2004, s. 92) Bir kurgu içerisinde Endülüs'ün son melikinin sefil hâlini ve devleti çöküşe götüren sebepleri ortaya koyar. Genel olarak baktığımızda Hâmid'in Endülüs'le ilgili piyeslerinde; "kendi saadetini bile halkın isteğine feda edebilecek Abdurrahmanü's-Sâlis gibi hükümdarların yerini, Abdullahü's-Sagîr gibi kendi nefsinin düşünenler alınca devletin yıkılışı kaçınılmaz olur." (Enginün, 2006, s. 531) Hâmid'in *Tarık ve Tezer* piyeslerinde devletin kurulmasının ve zirveye yükselmesinin sebepleri ne ise, Endülüs medeniyetinin yıkılışını anlattığı *Abdullahü's-Sagîr* ve *Nazife* piyeslerinde de bunların tam tersidir. Hâmid'e göre devleti kuran ve yükselten sebeplerin içinde belki de en önemlisi "muktedir, âdil ve ittihadı sağlayabilen yöneticilerin olması"dır. Bu tespitin aksi ile, devleti yıkan sebeplerin içinde de en önemlisi, "liyakatsiz, zalim ve tefrikaya sebep olan yöneticiler"dir. Hâmid'in bu tespitlerinde muhakkak ki hedefi Osmanlı Devleti'ndeki yöneticilerdir.

Hâmid liyakatsiz yöneticilere ilk örneği *İbn Musa* piyesinde Halife Süleyman ile verir. Yükselme Dönemi içindeki bir gerilemeyi anlatan bu piyeste Halife, Tarık ve Musa'nın

kazandığı muvaffakiyetleri kıskanır ve ülkeyi ateşe atar. (Tarhan, 2002, s. 358, 366) Ancak Halife Süleyman'da liyakatsizlikten çok hırs ve haset vardır. O, Musa sülalesini kıskandığı için halifeliğin hakkını veremez. Hâmid'in çöküşü anlatan piyesindeki Abdullahü's-Sagîr'de ise, tasvirlerden anlaşılacağı üzere "hırs" ve "haset"ten ziyade "liyakatsiz olma durumu" ya da "sorumsuzluk" vardır. Piyenin başında o, vatanını düşmana teslim etmiş, hiçbir şey olmamış gibi bir tepede işret ile meşguldür. Yanına gelen bir İspanyol fahişesine aşık olur ve onunla evlenmek ister, "*Olmaz mı acep biraz sevişsek?... / Ben dağ tepesinde, sen fekte!...*" der. Halk düşman elinde katlolunurken, o Karolina'ya serenad söyler: "*Ruhum bana sen de gel, refik ol; / Mâzideki mâh-peykerâne, / Mihr ü mehe, ahterâna nisbet, / Şâdân yatayım da nûr içinde, / Sen kabrimi nûr edersin elbet?*" (Tarhan, 2002, s. 481) Bu kadar sefilliğe fahişe Karolina bile şaşırır.

"Ben nerde, bugün vazife nerde" diyen Abdullahü's-Sagîr'deki sorumsuzluk hâli, (Tarhan, 2002, s. 471) Şemseddin Sâmî'nin Seydi Yahya'sındaki sorumluluk duygusunun tam tersidir. Yahya, kuşatma altındaki halkın sefil hâlden son derece ıstırap çeker: "*Bu kadar halkın kanına girmek!... Ah! İnsan hakkı! Ne büyük şey! Yarın rûz-ı mahşerde mesuliyet var! Ne cevap verebileceğim? Of ne güç şey!...*" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 22) Ayrıca bir "hâin" sebebiyle kalenin düşman eline geçmesinden sonra da, Yahya zindanda sürekli olarak kendisini suçlar ve affedemez: "*Of! Ne büyük kabahatler!... Ne affolunmaz günahlar! Ah! Mahşer günü hatırımdan ayrılmıyor!... Mîzan gözümün önünde tecessüm etmiş duruyor!... Bir kavme reis olmak, bir belde idare etmek; bir sürü koyuna çoban olmaya benzemezmiş!... Âh! Ubbâd hukuku affolunmaz!*" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 76, 77) Osmanlı yöneticilerini ikaz etmek maksadıyla söylenmiş olduğu açık olan bu ifadelerdeki sorumluluk hâlinin zerresi bile Hâmid'in Abdullahü's-Sagîr'inde yoktur.

Piyeste Abdullahü's-Sagîr'in "zillet ve meskenet"i Karolina'nın ağzından şiddetle tenkit edilir. Karolina, "*Kavmin ediyor figan u feryâd... / Evladını etmiyor musun yâd? / Hâlâ mı bu tarz-ı hod-serâne?*" diyerek halkı acı çekerken onun içki içip kayıtsız kalmasını eleştirir. Ancak Abdullahü's-Sagîr bu itham karşısında hiç gocunmaz: "*Feryad-resim benim terâne, / Hiç âkil olan yaşar mı mahzun?...*" (Tarhan, 2002, s. 458) Abdullah kavminin düşman elinde inlemesine hiç üzülmez, ancak Karolina'nın kendisini reddetmesine üzülür ve ağlamaya başlar. Karolina onun bu "zillet"ine çok şaşırır: "*Sıbyan gibi ağlıyor hayâsız! / Tûfan gibi ağlasan, riyasız / Şayeste bu züll-i inhizâmâta!*" der. Abdullahü's-Sagîr cennete ulaşmaktan bahsedince Karolina, böyle mukaddesatı ifade eden kelimelerin ona çok uzak olduğunu, onun hor ve hakir olduğunu söyler: "*Yok şimdi, ne hanedân ne hişân, / Kavmin, vatanın senin perişan!... / Lütfulyla sen*

onların geçin de, / Gâib o mukaddesât içinde, / Hep meclis-i vaslı kıl tahayyül!...” (Tarhan, 2002, s. 462)

Abdullahü’s-Sagîr’e İstanbul’a sığınabileceğinin hatırlatılması üzerine, padişahın kendisini himaye etmediğini söyler. Annesi Sıdika Hatun onun bu himayeyi hak etmediğini, saltanat günlerini zevk ü sefa içerisinde geçirdiğini vurgular: “*Sen hendeği eyledinse mesken, / Sultan neden eylesin tenezzül?... / Etmez mi idin o cenk ederken, / Rakkaselerinle sen tagazzül?... / İbkâ mı için sefâhetinde, / Bir müsrife etmeliydi imdâd?...*” (Tarhan, 2002, s. 483)

Görüldüğü gibi Hâmid, bir yönetici için liyakatsizliği ve sorumsuzluğu doğuran bütün olumsuzlukları Abdullahü’s-Sagîr tipinde toplamıştır. Ancak olumsuzluklar sadece onda değildir, bütün yöneticilerde “zaaf hâli” hâkimdir. Sıdika Hatun’un “*Hasmız bugün ecnebi değılsek. / Bir devlet-i hasm edip teessüs, / Mahvoldu bizimki!*” sözleri üzerine Karolina, “*Biz çekilsek, / Bir diğeri zaptederdi mutlak; / Metrûk idi çünkü taht-ı devlet... / Gördük karakuş yerinde laklak: / Uçmuştu hü mâ-yı baht-ı devlet. / Boş bulduk o âşiyânı aldık.*” (Tarhan, 2002, s. 476) diyerek devleti idare edebilecek liyakatte kimsenin kalmadığını vurgular. Hâmid’in bu ifadelerinde Osmanlı devlet adamlarına dokundurma çok açıktır.

Hâmid *Nazife* piyesinde de Endülüs’ün çöküşünü düşmanın kuvvetinden ziyâde idarecilerin hatasına verir. Nazife, Kral Ferdinando’ya şöyle haykırır: “*Molla bize etmeseydi bîdâd, / Mevla size eylemezdi imdâd.*” (Tarhan, 2002, s. 517)

Ziya Paşa’nın eserinde, Gırnata’nın düşmesi olayında, Musa adında bir komutanın bütün ikazlarına rağmen, başta melik olmak üzere diğer yöneticiler basiret gösteremezler ve sadece kendi menfaatlerini düşünürler: “*Nefsanî zevklerinin devamını isteyen mecliste hazır bulunanlar red ve kabule dair bir söz söylemediler. Çoğunluğun Musa’nın fikrinin hilafında olduğu anlaşıldı. Aman dilemekle şehrin teslimine karar verildi.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 402) Ziya Paşa Endülüs’ün yok oluşundan o mecliste bulunan bütün yöneticilerin mesul olduğunu vurgular: “*Mecliste Musa’nın söylediği sözlerin duruma uygun olduğunu herkes kalben tasdik etmiş ise de, bu Abdullahü’s-Sagîr’in malum olan şüphesinden dolayı şu zamanda uygulanmasının mümkün olmadığını bildiklerinden susmayı tercih etmiş olduklarına delalet ederse de, böyle bir şahsın meşrebine hizmet için sekiz yüz senelik Arap devletinin bakiyyesi olan İslam hükümetinin yok oluşuna razı olmuş olduklarından, bu vefasızlıkla hamiyetsizlik ayıbından kurtulamazlar.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 403)

Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikâyesinde Ziya Paşa’nın verdiği bu bilgileri kurgu içinde anlatır. Musa mecliste yaptığı konuşmadan sonra kimseden kendisine destek bulamaz. Bütün yöneticiler hayret ve korku içerisinde: “*Gördü Musa ki müncemid kanlar / Olamaz kendine refik anlar / Sarmış ezhânu haşyet ü hayret / Ehl-i*

mecliste kalmamış hareket" (Karaca, 1992, s. 162) Ancak bu "zaaf hâli" çok önceden beri hemen bütün yöneticilerde hâkimdir: "*Oldu muhtel idâre-i devlet / Tab'-ı erbâb-ı hall ü akd-i ümûr / Oldu zevk ü sefâhate mecbur*", "*Hep serâsime devlet erkânı / Kim düşünsün iâde-i şânı / Bahr-i zevke reîs cân atıyor / Gerçi devlet sefinesi batıyor*" (Karaca, 1992, s. 154) İlim erbâbı yerine dalkavuklar, hiyanet erbâbı himâyet edilir olur. Her vali başına buyruk hareket etmeye başlar. Endülüs Emevi Devleti yıkılır. (Uğurcan, 2004, s. 95)

3.2. İttihâdın Yerini İhtilaf ve Tefrîkanın Alması

Tanzimat yazarları Endülüs'ü yıkan en önemli sebeplerden birisi olarak yöneticiler, askerler ve halkın içine düşen tefrîkayı gösterirler. Gırnata'da baş gösteren karışıklıklar Molla Ebû Hasan zamanında; baba, oğul, yeğen ve kardeşler arasındaki bir iç savaşa dönüşür. Molla Ebû Hasan ve Abdullahü's-Sagîr taraftarları birbirlerine girerler.

"O gün akşama kadar şehrin yolları savaş katliamı cesetler ve kanlarla aşına ve dolu olduğu halde galip ve mağlup belli olmaz". "Ertesi gün tekrar savaş yapmak üzereler"dir. "Tam bu sırada halk arasında itibarı ve nüfuzu çok yüksek olan İmam Nasr bu durumu görür" ve "iki tarafın da liderlerini yanına çağırarak, 'Siz kimin için böyle düşman gibi birbirinizle dökülmeye layık olan muhterem kanlarınızı kendi ellerinizle kimin yolunda akıyorsunuz? Bir takımınız inatçı bir ihtiyar için (Molla Ebû Hasan) –ki bundan sonra ne elinde kılıç tutmaya ve ne memleket işlerini iyi bir biçimde idare etmeye kadir değildir. Bir takımınız da karı kılıklı bir bencil için –ki ne cesaret ve gayreti ve ne de fazilet ve hamiyeti olmadığının yanında hem bir kadının noksan aklının tasarrufu altında (Aişe Hatun), hem de din ve devletinizin amansız düşmanı olan Kaştale kralının himayesine ve hükmüne mağlup olmuş ve boyun eğmiştir. Allah için şunları bırakın!'" diyerek Ez-Zağal'ı işaret eder. (Ziya Paşa, 2004, s. 372-373)

Ez-Zağal, önce devletin birliğini sağlar. Ancak kısa zaman sonra Abdullahü's-Sagîr ile yeniden savaşa tutuşur. Bu sefer Ez-Zağal yenilir ve çekilir. Düşman ise tefrika neticesinde yalnız kalan Abdullahü's-Sagîr'in üzerine yürür ve Gırnata'yı teslim alır.

Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikâyesinin bazı bölümlerinde Endülüs'ün bir zamanlar hangi sebeplerle yükseldiğini anlatır. Burada en ziyade devleti parlatan gücün "ittihat" olduğunu vurgular: "*Bir zaman eylemişti ehl-i sefer / Seyf-i İslam'ı zib-i tâk-ı zafer / Sebebi ittihâd-ı millet idi*" (Karaca, 1992, s. 162) Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*'ına da giren şu beyitler, Endülüs'ün Yıkılış Dönemi'yle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri arasında benzerlikler kurularak birlik ve beraberliğe dikkat çekiliyor olması bakımından önemlidir: (Ayvazoğlu, 2015, s. 120-121) "*Akl u din ittihâdı âmir idi / Sözü efrâd-ı milletin bir idi / Millet-i bahtiyar yek-dil olur / Çünkü âmâle öyle nâil olur / İttihad olsa*

tab'-ı millette / Hiç olur mu zeval devlette" (Karaca, 1992, s. 151) Naci'ye göre "ittihat", milletin hep beraber aynı maksada yönelmesi, aynı davayı konuşması, gönüllerin ve sözlerin birleşmesidir. Bunun sürekliliği sağlandığı ölçüde bir millet ayakta kalacaktır. İhtilaf ise yıkıcıdır: "*Mülke âfet şikâk-ı millettir / Ruh-ı mülk ittifak-ı millettir / Ayrılan millet ittihadından / Kessin ümmîdini muradından / İttihad olmasa vatan yaşamaz / Çünkü can olmayınca ten yaşamaz*" (Karaca, 1992, s. 152) Naci'ye göre "ittifak" milleti ayakta tutan ruhtur. İhtilaf neticesinde bu ruh ölürse; millet dağılır, vatan da elden çıkar. İhtilaf ve "*şikâk-ı millet*" varsa hiçbir maksat gerçekleşmeyecektir. Devletin kuvveti ve halkın izzeti de yine birlik ve beraberliğe bağlıdır. Birliğini kaybeden milletler zillet ve esaret altında kalacaklardır: "*Kuvvet ü izzet ittifak iledir / Za'f u zillet de iftirâk iledir*". Naci'nin bu ifadelerdeki hedefi muhakkak ki birbirinin kuyusunu kazmakla meşgul olan son devir Osmanlı paşalarıdır.

Endülüs medeniyeti ittihat neticesinde parlak bir devir yaşadıkdan sonra hevâ ve heves Müslümanlara hâkim olmaya başlar: "*Bir hevâya kapıldı her bir ser / İttihadın yerinde yeller eser!*" Müslümanlar kendi heveslerine tâbi oldukça ittifakı bozup nifaka meylederler. Mal ve rütbelerin paylaşılabilmesi parçalanmayı netice verir: "*Verdi mansıb ser-âmedâna firîb / Oldular birbiriyle zıdd u rakîb*" Bunun neticesinde devletin nasıl çöktüğünü Naci şöyle anlatır: "*İttihad olmayınca mülk-ârâ / Kudret ü kadri başka yerde ara / Fikr eden azdı kârın âhirini / Çekemezdi mülük birbirini / Memleket iş bu keşmekeşte iken / Fırsata muntazır olan düşmen / Eyleyip tiğ-i intikâmını tîz / Oldu âteş-firûz-ı harb ü sitiz / Girdi kesretle mülk-i İslam'a / Bulduğun gayret etti i'dâma / Za'f-ı İslam bin beliyeye ile / İhtilâlât-ı dahiliyye ile / Düşmanın etti maksadın teshil / Bunca mâsum kanı oldu sebîl / Bilemem der-kemîn iken düşman / İhtilâlât-ı dâhiliyye neden / Mütezelsil olunca pâ-yı sebât / Çıktı elden birer birer kasabât*" (Karaca, 1992, s. 155)

"*İhtilâlât-ı dahiliyye*" neticesinde İslam mülkü elden çıkmış geriye sadece Gırnata kalmıştır. Ancak orasının da elden çıkacağı bellidir. Çünkü Müslümanlar, akıllarını başlarına almayıp aralarındaki birliği sağlayamamaktadır. Nefis ve hevalar, düşman yaklaşmasına rağmen azmaya, tefrika çıkarmaya devam etmektedir. Hâlbuki düşman şehri işgal etse kimseye merhamet etmeyecektir. Müslümanlar, "*Yezid*" kadar zâlim bir düşmanın elinde telef olacaklar, her yer "*Kerbelâ*" gibi olacaktır. Vatanın "*en şerefli mabedine çan asacak*"lardır. "*Merd-i gayur*" olan, böyle bir memlekette yaşamak istemeyecektir. Yapılması gereken tek şey, İslam'ı boğmaya çalışan düşmana karşı birlik olup "*seyf-i ikdâmi*" çekmek ve "*âfitâb-ı İslam'ı*" parlatmaktır. (Karaca, 1992, s. 159-161)

Naci'nin manzum hikâyesinde ortaya koyduğu bu fikirler, birlik ülküsünü kaybeden bir devletin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu anlatmak amacıyla dile getirilmekte ve Osmanlı

Devleti'ni idare edenleri de birliğe davet etmektedir. Ülkenin yıkılması, balık baştan kokar atasözüne uymaktadır. İdareciler arasında haset ve çıkar çekişmeleri, düşmana istediği fırsatı vermiştir. Aralarında birliği kuran Hristiyanlar karşısında Müslümanlar gerilemiştir. (Enginün, 2000, s. 40)

Sâmi Paşazâde Sezâi de, "Gırnata" başlıklı edebî makalesinde, önce Endülüs'ün diğer İslam topraklarından ayrı düşmesinin sebepleri üzerinde fikir yürütür. "*Kurtuba'da hilâfetin sukut etmesi*"nden sonra Endülüs medeniyetinin diğer İslam memleketlerine uzak kalarak kendi içine kapanıp ilim ve sanatla meşgul olmasını, Abbasîlerin İslam âlemindeki ittihadı sağlayamamalarına verir. Ona göre; "*Dünyanın fethettikleri aksamını tamir ve ihya eyledikleri hâlde İslamiyet'in emrettiği ittihat ve vahdete tâbi olmayarak kendi kendilerini tahrip ve ifna eden Abbasîlerin kusurlarıyla beraber, vücud-ı insaniyet için lâzım olan devlet-i âliyesi inkıraz bulmuş, bütün Şark Sadi'nin kalbine sığınarak bu akıbet-i deha-sûza şairin mersiyesinde ağla*"maktadır. Bu gelişme İslam dünyasının bölünmesine sebep olurken, bir taraftan da ilimde geçici bir yükselişe sebep olmuştur. "*Hulefâ-yı Abbasiyenin bir zaman cihanşümül olan nüfuzları şehrin dâhiline münhasır ve Bağdat surlarının altında münkesir olarak harice çıkamıyorken, bu halîfeler saraylarına kapanarak ilim ve fenne hasr-ı hayal etmişler*" ve "*ilim ve fenni Harunü'r-Reşid ve Me'mun halîfeler zamanındaki kemâle îsal eyle*"mişlerdir. Sezâi'nin bu açıklamaları, bir devletin yükselişinde en önemli unsurun ilim ve medeniyet mi, yoksa birlik ülküsü mü olduğu sorusunu gündeme getirir. Sezâi, bu makalede sanki birlik ülküsünü devletin devamlılığı için daha önemli görmektedir.

Müslümanlar, yüksek bir medeniyet, kültür ve ilim meydana getirmişler, fakat aralarındaki birliği sağlayamamışlardır. "*Zamanında her biri medeniyet-i sahîhaya birer merkez olan ve tevhid-i kalb etmedikleri için bilahare düşman eline düşen Kurtuba'dan, Valansiya'dan, İşbiliye'den İslam son merhalesine son melce addettiği Gırnata'ya sığınmışlardır.*"

Sezâi Gırnata'ya sığınan medeniyetin çöküşünün İstanbul'un fethine tesadüf etmesini ilginç bulur. Dünyanın bir ucunda ihtilaf ve tefrika neticesinde parçalanan bir Müslüman devlet batarken, diğer ucunda birlik ve beraberliğini tam olarak sağlayan başka bir Müslüman millet cihan devleti olma yolunda hızla ilerlemektedir: "*Bu büyük millet devre-i mesâibinin sonlarında zalâm-ı ye's içinde boğulurken bir gün, bir mucize-i necâtın tulûunu temaşa eder gibi veche-i ümidini mihrab-ı Şark'a doğru çevirerek İlahî bir his ile durur.*" "*O gün Müslüman ettikleri ve darülfünunlarında birçok ulemasını yetiştirdikleri Türklerin muazzam hakanı İkinci Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği haberini almışlardır.*" Bundan sonrası ise Endülüs için "*sukût-ı ebedî*"dir.

Sezâi Endülüs'ün son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in ağladığı, İspanyalıların "*Arabın âh ettiği yer*" dedikleri tepede düşünceye dalar. Bu mevzinin "*kendisine bir Şarklı Müslümanın baktığını görür gibi dur*"duğunu ve "*Hamlet'e görünen tayf gibi*" onu "*çağırarak bir şeyler söylemek istediği*"ni ifade eder. "*Nikâb-ı siyahla mestur bir kadın hayali*" gözünün önünde canlanır. Bu kadın, Abdullah'a "*Vatanını erkek gibi müdafaa edemedin, şimdi kadın gibi ağla!*" diyen annesi Ayşe'dir. "*Bu'd-ı nâmütenahîde bir mahşer-i akvâm ile yedi asr-ı medeniyetin âfâk-güzâr-ı hicret olduğu*" görülür. Kadın üzerindeki "*siyah nikâbi*" açtıktan sonra, bir eliyle o "*mahşer-i akvâmi*" göstererek "*Bu gördüğün millet ilim ve marifette, saltanat ve hükümette kemâli ve ikbali ihraz etmişti. Bugün onların mevcudiyet-i milliyelerini sisler içinde, âfâk-ı hicranda bir hayal eden, aralarından hiç ayrılmayan nifak ve şikaktır.*" der. (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1921; Kerman, 2003, s. 286-290)

3.3. Kesâd-ı Ahlak

Tanzimat yazarları, Endülüs'ün çöküşünü doğuran sebeplerin arka planında milletin ahlakının bozulmasını öne sürerler. Onlara göre eğer toplumda ahlak olgusu kalkarsa birlik ülküsü de bozulur, liyakatli yönetici bulmak da zorlaşır.

Muallim Naci manzum hikâyesinin başında milletin içine bu "illet" in nasıl girdiğini anlatır: "*Vakf-ı ten-perverî olup küberâ / Buldu tengî ma'îşet-i fukarâ / Az zamanda sefâhet âsârı / Oldu a'sâb-ı millete sâri*" Zengin ve varlıklı olanlarda rahatına ve keyfine düşkünlük arttıkça, toplumun alt tabakası sefâlet içerisinde kalır. Bu hal devam ettikçe zamanla önemli işler, sanatlar sahipsiz kalır. İnsanlar öğrenmeye kendilerini yetiştirmeye çalışmazlar. Böylece toplumda ve devlet adamları arasında kötü ahlak hızla yayılır ve ülkeyi içinden çökertir. "*Kaldı erbâb-ı ma'rifet bî-kes / Kimsede kalmadı kemâle heves / Bozup ahlâkı devlet erbâbi / Oldular inkırâzın esbâbi*" (Karaca, 1992, s. 154)

Naci, birlik ülküsünün kalkmasını da ahlakın bozulmasına bağlar: "*Sebebi ittihâd-ı millet idi / Düşmana lerze-bahş-ı dehşet idi / İnhidâmı o ber-terîn tâkın / Eseridir fesâd-ı ahlâkın*". Ahlakın kötüleşmesi ve birlik ülküsünün kaybolması neticesinde "*kıvâm-ı milliyet*" bozulacak ve toplumun geleceği kararacaktır. Kısa zaman sonra ülkede ne mal mülk kalacaktır ne de insanların hürriyeti..: "*Bozulunca kıvâm-ı milliyet / Ne memâlik kalır ne hürriyyet*" (Karaca, 1992, s. 162)

Abdullahü's-Sagîr piyesinde Abdülhak Hâmid de ahlakın bozulmasını, çöküşün işareti olarak gösterir. Onun Abdullahü's-Sagîr'in annesi Sıdika Hatun'a söylediği ifadelerle göre, Endülüs'te yöneticiler ve âlimler ellerindeki imkânları devletin malını yağma etmek için kullanmışlardır. Siyasete fesat karışmış, faziletin yerini rezillik almıştır. Dolayısıyla içinden böyle çürüyen bir devlete kim saldırsa yenecektir. Bu iş İspanyalılara nasip olmuştur. Ancak asıl

suçlu, ülkeyi ahlak fesadına sürükleyen yöneticiler ve halktır: “*Erkân mı? Edip ne varsa yağma, / Onlar bütün oldular firarî. / Sirkat, batacaksa devlet amma, / Bir sirkat imiş bu ızdırarî! / İspanyalı gelmeden çok evvel / Olmuş idi münhezim bu devlet / Bir kaht-ı rical-i zî-kıyâset, / Yektâ sebebi kesâd-ı ahlâk. / Olmuş idi sâha-i siyaset / Bir ma'reke-i fesâd-ı ahlâk, / Bir sahn-ı fezâyih ü rezâil / Bir meşher-i manevi-i emrâz*” (Tarhan, 2002, s. 477)

Sâmi Paşazâde Sezâi de Endülüs'ün çöküşünde ahlakın bozulmasını önemli bir etken olarak sayar. O, Elhamra Sarayı'nı, “*Endülüs, eski Şam, Bağdat, bütün Arabistan, zırhlı, miğferli askerleriyle, harbe, kahramanlığa teşvik eden şairleri, âteşin hatipleri, medeniyetin âmilleri olan âlimleriyle, sonraları fesad-ı ahlâktan esir olan halkı ile uzaktan uzağa sisler içinde bir rüya, bir serap gibi*” görür. Endülüslülerin “*hakikattan uzaklaşa uzaklaşa bir rüya-yı behiştîye dal*”arak vatanını, medeniyetini “*o zamanki haşin ve mutaassıp İspanyalılara terk ve teslim*” etmeyi hak ettiklerini söyler. (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1927; Kerman, 2003, s. 145)

3.4. Kahramanların Yetersizliği

Tanzimat yazarlarına göre Endülüs'ün fethi sürecinde, önemli yararlılıklar gösteren kahramanlar ortaya çıktığı gibi; çöküş sürecinde de böyle kahramanlar yetişmiştir. Ancak bunlar eski parlak devirlerdekilere göre “talihsiz kahramanlar”dır. Ölüme meydan okuyarak yiğitçe haykırdıkları sözler “tenperver”, “ahlaksız” ve “hamiyetsiz” devlet adamları ve halkın karşısında, taşlara çarpıp dağılan su taneleri gibi kaybolur. Yüreklerinden hararetle çıkan nutuklar, zevkine düşkün katılmış kalpleri ile onları dinleyen insanları ateşlemeye yeterli olmaz. Durum böyle olunca “kaçınılmaz son” süratle yaklaşır. Bu kahramanları bekleyen netice ise ya “hazin bir ölüm” ya da “ıstıraplı bir esâret”tir.

Ziya Paşa'nın eserinde Gırnata'nın müdafaasında Musa adındaki bir kahraman halkı ve devlet adamlarını gayrete getirmeye çalışır. İlk toplantıda, “*Ne devletimizde zilleti seçmeye mecbur edecek derecede kudretsizlik ne de milletimizde aile ve çocuklarını din düşmanlarının yok edici ellerine bırakacak kadar şahsiyetsizlik vardır.*” tarzında hamâset içeren sözleriyle başlayan konuşması ile sultanı ve diğerlerini ikna eder. Ancak kalede erzak tükenip halk isyana kalkınca tertip edilen toplantıda kimseyi ikna edemez. Bu toplantıda Musa'nın sözleri artık gerçekleri ifade etmektedir: “*Krala eman dilemek fikrinde bulunan gayretsizler, güyâ selâmetleri ve haram olarak biriktirdikleri mallarının korunması bu şekilde hâsıl olur zannedip nice ümmet-i Muhammed'in helâkına rıza gösterirler.*” Burada Musa'nın fesâd-ı ahlaka uğramış bir milletin içinde oldukça yalnız olduğu gerçeği, bütün çıplaklığı ile ortaya çıkar. Ağır hükümler içeren anlaşma maddeleri geldiğinde de Musa, “*Ahiret köprüsüne kadar kanlarımızı döküp mertliğimizi gösterelim.*” dese de arkasından hiç kimse gelmez. (Ziya Paşa, 2004, s. 397, 401, 425)

Muallim Naci manzum hikâyesinde Musa'nın bu vaziyet karşısında şansı olmadığını ifade eder. Çünkü artık eski Endülüs çok gerilerde kalmıştır. Yükselmeyi netice veren sebepler dağılmıştır. Düşmanların arasında tam bir ittifak, kendilerinin arasında ise garaz vardır. Bu sebeple kuvvetli düşmanın karşısında kendileri zayıftır. Bu şartlar altında Musa, elinde olan bütün imkânları kullanarak direnir. Ancak muvaffak olamaz. Kalenin düşmana teslim edilmesini de kabul etmez. Kılıcını kuşanır, atına atlar. Tek başına kaleden çıkarak düşmanın üzerine hücum eder. Pek çok düşman askerini kılıçtan geçirir. Sonunda atından düşer ve şehit olur. Naci'ye göre o hayatını kaybetmiştir; ancak izzetini ve şerefini kurtarmıştır. (Karaca, 1992, s. 156-164)

Şemseddin Sâmî'nin Seydi Yahya'sı da yıkılış Dönemi'nin "talihsiz kahramanlar"ındandır. Raze Kalesi'ni düşmana karşı "kahramanca" savunan Yahya halkın aç ve sefil olmasıyla zor günler geçirmektedir. Her şeye rağmen Seydi Yahya kaleyi teslimi düşünmez. Zira teslim olunması hâlinde halkın İspanyollar tarafından kılıçtan geçirileceğini bilir. Ancak vicdanlı bir insandır ve bilhassa çocukların açlıktan ölmelerine şahit olması, ona kâbuslu anlar yaşatır, hatta kaleyi teslimi tavsiye eden hayâletler görür. İnci Enginün'e göre, Hamlet'e görünen ve doğruyu ona anlatan da bir hayâlettir; ama burada görünenin kimin hayaleti olduğu belirtilmediğinden, Seydi Yahya'nın ruh dengesinin bozulduğu anlaşılır. (Enginün, 2000, s. 38-39) Mezarlık ve hayal sahneleri çekilen ıstırabın ne derece şiddetli olduğunu gösterir. Ölüm kaçınılmazdır. Bir ihtiyar Yahya'ya bir mezar göstererek, bu mezarın Seydi Ahmed'e ait olduğunu, onun kahramancasına mücadele edip on dokuz kişiyi kurtardığını ve son kalan bir kişiyi de kurtarmak için şehit olduğunu anlatır. Yahya da aynı Ahmed gibi, İslam davası uğruna şehit olmak istemektedir. Ya bir huruç hareketiyle düşmana saldıracak ve düşman kılıcı ile şehit olacak; ya da hür yaşayıp açlıktan kalede ölecektir. Ancak şahit olduğu olaylar vicdanını tahrik etmektedir. Vatanı ve dini için ölümü göze alır, fakat diğerlerinin çektiği sıkıntılar; açlıktan ölen çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar vicdanına dokunur. İki seçenek arasında sıkışıp kalmıştır: *"Neye karar vermeli? Hiçbir şeye karar veremem! Çünkü iki şeyin imkânı vardır: biri muhasarayı temdid, diğeri şehri teslim etmek. Birinci takdirde kâffe-i ahâlinin açlıktan telefî, ikinci takdirde düşmanın kılıcından geçmesi lâzım gelir."* (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 28) Sâmî, Yahya'nın bu zor durumunu metafizik öğelerle destekler. Bir hayal ona görünerek, kaleyi teslim etmesini, yoksa açlıktan ölenlerin katilinin kendisi olacağını söyler. Ancak bu telkinlere kanmaz. Bu hayalin "*rahmanî*" değil, "*şeytanî*" olduğunu ifade eder. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 31)

Çöküş Dönemi'ndeki "talihsiz kahramanlar"ın düşmanın elinden kolayca kurtulabilme şansları yoktur. Onlar ya ölecekler ya da hapsedileceklerdir. Yahya'nın vatan savunması için söylediği bazı sözler, Namık Kemal'in *Vatan* piyesinde İslam Bey'in söylediklerine benzer.

Yahya vatanını ve dinini bırakmaz, ancak kızını feda eder ve kölesi Osman'a emanet eder. "Ahiret sağ olsun! Hepimiz oraya gideceğiz." der. Osman'ın kralın ona yardımcı olacağını, ailesini alıp Afrika'ya geçebileceğini söylemesi üzerine, "Hayır, hayır! Vatandaşlarımız düşmana teslim ettikten sonra kendimi kurtarıp çekilmek bana haramdır! Hayat gözümde o kadar büyük değildir!" diyerek onu reddeder. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 33-34) Bu ifadeler Hâmid'in *Abdullahü's-Sagîr* piyesinde, Endülüs'ün son meliki Abdullah'ın yaptıklarının tam tersidir. Çünkü Abdullah da aynı bu durumda kalmış; ancak vatanını düşmana bırakarak Fas'a gitme müsaadesi almıştır. Hâmid piyesinde böyle bir "ihânet" neticesinde, Abdullah'ın ne kadar "zelil ve düşkün" kaldığını anlatır. İşte Yahya da böyle yapsa, aynı Abdullah gibi olacak hem dostun gözünde "hâin", hem de düşmanın gözünde "güvenilmez" olarak kalacaktır.

Yahya'nın arkadaşları da kaleyi teslim etme fikrine yanaşmazlar. Özellikle Abbas buna şiddetle karşı çıkar. Seydi Yahya da aynı fikirdedir. Ancak halkın açlıktan ölmesinin sorumluluğu içini kemirmektedir. Neticede halkı huzuruna davet eder. Bütün halk hep bir ağızdan teslim olmayı isteyince yapacak başka bir şey kalmaz. Yahya, kendisi gibi teslim karşılığı olan arkadaşlarıyla iç kaleye çekilir. Bir ihânet neticesinde esir düşer ve hapse atılır.

Çöküş devrinin yalnız kalmış bir kadın kahramanını Abdülhak Hâmid *Nazife* piyesinde anlatır. Ferdinando'nun eline esir düşen Nazife, ölüme giden yolda doğru bildiklerini çekinmeden haykırır: "Kimsem yok ise diyanetim var. / Mevcud ise bende bir meziyyet, / Ancak o da gayret ü hamiyet, / Memnun olurum sevinse İslam, / Mahzun olurum kalırsa me'yûs. / Kıldın anı sen kederle me'nûs. / Metbûumuz etti işte hicret!" (Tarhan, 2002, s. 513)

Kral onu fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Ancak Nazife ölümü göze almıştır. Krala kesinlikle iltifat etmez: "Öldür beni, yahut et serâzâd, / Çeşmimde tüter likâ-yı İslam". (Tarhan, 2002, s. 514) Kral, onun İspanya'da artık İslam'ı ihyaya kudretinin olmadığını söyler. Bu sebeple onun rahatının kendi yanında olacağını ifade eder. Aslında bu sözler gerçeğin ta kendisidir. Ancak kahramanın bunu kabullenme gibi bir şansı yoktur. O asaletinin gereğini yerine getirecek ve ölümü gülererek karşılayacaktır. Bu hasleti kral da takdir eder: "İfâ-yı vazifedir muradı, / Şahsen beni eyliyor da tahkir, / Hiç görmüyorum ben anda taksir! / Yüksekte iken olup bir alçak, / Bir köy kızının zebunu olmak! / Layık değil, amma oldu, eyvah! / Takdir-i esaret etmiş Allah." (Tarhan, 2002, s. 520) Ayrıca Ferdinando, Nazife'yi "Bir harika-i sümüvv-i fikret / Bir bârika-i ulüvv-i fitrat!" olarak tasvir eder. Bu aynı zamanda bir İslam kızının İslam'dan getirdiği faziletlerin de methidir. Kral böyle bir kıza dokunursa başına ne işler açılacağını hesap eder: "Gayretlenerek Hudâ-yı kakhâr, / Mahvımla eder adâlet izhâr!" (Tarhan, 2002, s. 521)

Son perdede Ferdinando artık onu serbest bırakmaya karar vermiş gözüdür: “*Artık bana karşı olma muğber, / Azminde seninleyim beraber, / Ben gam çekeyim, sen ol safâ-yâb, / Ahval onu eylemekte icâb. / Git kavmini eyle bundan âgâh: / Nefsimle bugün mücâhedem var.*” (Tarhan, 2002, s. 523)

Nazife kraldaki bu değişime şaşırarak beraber sözünü esirgemez. İspanyolların Müslümanlardan farkını anlatır. Kendi ataları Endülüs’ü almışlar ve mamur etmişlerdir. İspanyollar ise zulmederek almışlar ve koca medeniyeti yıkmışlardır. Nazife bir İslam kızıdır ve bir “*İslam kızı hak yolundan sapma*”yacaktır. (Tarhan, 2002, s. 524) Ancak bu esnada kral nefsiyle mücadele etmektedir. Nazife tam gidecekken kral ona durmasını emreder. Nazife’ye İspanyalıları tahkir ettiği için fikrinden caydığını, burada kalması gerektiği söyler. Nazife eline aldığı hançerle kendisini vurur. Neden böyle yaptığını soran Ferdinando’ya “*Vazifem! İcâb-ı hamiyetimin!*” diyerek cevap verir ve ölür. Ferdinando, yaptığına pişman olur. (Tarhan, 2002, s. 525)

3.5. Vatana İhânet Edenler

Tanzimat yazarları kaleme aldıkları eserlerde Endülüs’ün çöküş sürecinde vatana ihânet edenlerin önemli rol oynadıklarına dikkat çekmişlerdir. Hâinler, düşmanın işini kolaylaştırmış, devletin yıkılışını hızlandırmıştır.

Ziya Paşa’nın eserinde vatana ihânet edenlerin başında Seydi Yahya gelir. O, önceleri Hristiyan olup sonradan ihtidâ eden bir kadının oğludur. Ziya Paşa’ya göre vatana ihânet etmesiyle kendi soyunun gereğini yapmıştır. Kraliçe İzabel’in güzel yüzüne aşık olan Yahya, düşmanla anlaşarak önce Beyza şehrini düşmana teslim eder. Sonradan amcası Ez-Zağal’ı da aldatarak krala tabi eder: “*Nice İslam beldesinin savunulmadan esârete düşmesine neden olu*”r. “*Bir müddet sonra da Hristiyanlığı kabul ederek Gırnata’nın istilâsı sonucunda bazı hizmetlerde kullanılı*”r. “*Duruma bakıldığında ya kendinin İzabel’in aşkı ile meftun olmuş veyahut soyunda olan kaçıklık yüzünden aslına rücu etmiş olması ihtimallerinden biri gerçekleşmiştir.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 391)

Ziya Paşa’nın ve pek çok tarihçinin eserinde “hâin” olarak anlatılan Seydi Yahya, Şemseddin Sâmî’nin piyesinde kahramandır. Şemseddin Sâmî bu hıyaneti böyle bir “İslam büyüğü”ne yakıştıramadığı için hayalî bir senaryo ile onu temize çıkarır. Eserin başındaki “İfade-i Meram” bölümünde bunu kendisi şöyle anlatır: “*Şimdi Yahya’nın avâkıb-ı hâli tarihe tevafuk etmez diye itiraz olunmamalıdır. Çünkü zaten başlıca maksadım –evvel ahir beyninde münasebet aldırmadığım- öyle bir ricâli –kendisine hiç yakıştıramadığım- öyle bir lekeden kurtarmaktır.*” (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 15)

Piyeste Seydi Yahya, “hâin” olmadığı gibi, kendisi ihânete uğrayan bir “mağdur”dur. Şemseddin Sâmî, Seydi Yahya'nın yanında onunla beraber iç kaleye çekilen bir hâini anlatır. Düşmanlar onu para ile kandırmışlardır. Sâmî, hâin Zeyd'in düşüncelerini dile getirerek “vatanı satan” bir kimsenin iç dünyasını tasvir eder:

“Vatan uğrunda ölelim! Vatana feda olalım! Vatan muhataradadır!... Of! Puf!... (Sesini değiştirerek) Ee? Ne olmuş?... Vatan! Vatan dediğin nedir? Şu toprak mı? Sanki küre-i arzın üstünde toprak kıtlığı varmış!... Burası zapt olundu, peki! O evet burasını beğenmezsem, istediğim yere gider yaşarım; yeter ki fülüs olsun, fülüs!... Vatan da odur, hamiyet de o!... Dünya demek para demektir! Dünyada yaşamak ister misin, para toplamanın yolunu bulmalı! Paran yok mu?... Yaşamak boş! Ölmeli!... Bu kadar!... (Dolaşıp düşünerek) Yirmi bin taler!... Puuuu!... Ömrüm oldukça yerim, yine bitmez!... Yirmi bin taler!...” (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 46)

Bu ifadeler Namık Kemal'in *Celaleddin Harzemşah* piyesindeki Cabir'i hatırlatır. O da para karşılığında Celal'i satmış ve böyle bir İslam kahramanından İslam âlemini mahrum bırakmıştır. (Namık Kemal, 2005, s. 290-295) Ayrıca Kemal onun vesilesiyle paranın küçük insanlara neleri yaptırabileceğini anlatmıştır. Burada da Sâmî, Zeyd karakteri ile bir kere daha, “paranın esir aldığı” ve “vatanını, dinini sattığı hasis bir tip”i canlandırır. Zeyd düşman ile anlaşarak, nöbet sırasında halkın küme küme götürülmesini sağlar. Seydi Yahya'nın cebinden kale anahtarını çalar ve efendisiyle arkadaşlarını düşmana teslim eder.

Seydi Yahya'nın uğradığı ihânet bununla bitmez. Esir olduktan sonra, İspanyolların suçlu suçsuz ayırmadan attıkları bir hapishaneye konur. Orada vatana ihânet suçundan yatan Pedro adlı biri vardır. Kader, vatanını teslim etmemek için çalışanla hâini aynı yerde, aynı hücrede buluşturmuştur. Pedro, Yahya'yı bir iftira yüzünden hapse düştüğüne inandırır. Sinsice bir plan yaparak ondan elbiselerini ister. Yahya, bir talihsiz yardım arzusuyla ona kesesini ve mührünü de verir. Yahya'nın kılığına bürünerek hapisten kaçır. Pedro bu yeni hüviyetle İspanyol kral ve kraliçesinin hizmetine girer. Fakat kendisine hep bir hâin gözüyle bakılır ve güven duyulmaz. Seydi Yahya'yı tanıyan arkadaşları da buna inanamazlar ve onun kızını neden görmek istemediğine akıl erdiremezler. Osman'ın sözleri bu şaşkınlığı gösterir: *“Seydi Yahya! Seydi Yahya!... O kadar hamiyet, o kadar insaniyet, o kadar cesaret sahibi olan Seydi Yahya zindan kapısını görür görmez hamiyeti ayakaltına alarak düşmana dehâlet eyledi! İnsaniyeti unutarak cesaretini vatandaşlarının aleyhinde, düşmanlarının uğrunda istimal etmeye başladı!... Hamiyetin bir misâl-i mücessemi iken, hıyanetin bir suret-i mücessemesi kesildi! Bu son senelerde düşmanın zapt ettiği şehirlerin çoğu onun kılıcı sayesinde zapt olunmuştur! Ah!*

Zaman! Zaman her şeyi değiştirmeye kadirdir!... Hani o Seydi Yahya'nın eski hamiyeti?" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 94-95)

Kızı Halime de babasının kim olduğunu Yusuf'tan öğrendikten sonra onu eleştirir: "A! Yok yok! O adamın kızı olmak istemem!... Düşmana hizmet edip de vatanın aleyhinde silah tutan bir adamın kızı!... Hayır! Değilim! Seydi Yahya pederim değildir!" Bu sözlere karşı Yusuf, Seydi Yahya'nın işinin ne olduğunun anlaşılmadığını, kendisinin vatana pek çok hizmetler ibraz ettiğini, fevkalâde hamiyet gösterdiğini kıza anlatır. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 102)

On altı yıl sonra Yahya hapisten çıkar. Pedro'nun kılığında kızını görmeye gelince gerçek anlaşılır. Seydi Yahya durumu krala bildirir. Kral ve kraliçe de aslında Seydi Yahya'nın bu durumuna hiçbir zaman anlam verememişlerdir. Kraliçe İzabella, "Bizim için kendi milleti, kendi vatani aleyhinde bulunur!" der. Ferdinando, "Düşmanlarına hizmet ederek vatanının, milletinin mahvına çalışan bir adam hâin değil de nedir? ..Herkes kendi vatanına, kendi milletine hizmet ederse, ona sadakat derler; düşmanına hizmet ederse, hıyanet derler!" diyerek onun tavrını hoş karşılamadığını ortaya koyar. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 124) Pedro yeniden zindana atılır. Yahya da kızını, eski kölesi Osman'ı ve onun oğlu Yusuf'u alarak bundan böyle yaşamak istedikleri yere gider. Şemseddin Sâmî'nin bu kurgu ile Osmanlı toplumunda vatana sadakat bilincini oluşturmaya çalıştığı ve bunun için de ihânetin fena neticelerini ortaya koyduğu söylenilebilir.

Muallim Naci de manzum piyesinde vatana ihânet teması üzerinde durur. "Ne demektir vatan nedir nâmus / Anlayan kalmamış hezâr efsûs!" (Karaca, 1992, s. 160) diyerek Endülüs'ün son zamanında vatana sadakat hasletinin insanlarda kalmadığını vurgular. Sadakat kalmadığı gibi, önemli işlerin başına da hep "hâinler" geçmiştir: "Ser-i kâra geçince hâinler / Öyle yüz buldu kim müdâhinler / Oldu mukbil hıyânet ashâbı / Kaldı müdbir sadâkat erbâbı" (Karaca, 1992, s. 154)

Yazarların eserlerinde Endülüs'ün çöküşünün direk fâili olabilecek şahıs, şüphesiz ki son sultan Abdullahü's-Sagîr'dir. Gırnata'yı düşmana teslim eden Abdullahü's-Sagîr'i, kendi vatanına "ihânet" eden bir karakter olarak, Hâmid kaleme aldığı piyesinde tasvir eder. İspanyol fahişesi Karolina bile onun hâin olduğunu yüzüne söyler: "Madem ki hâin-i vatansın, / Senden hele validen utansın!" (Tarhan, 2002, s. 463) Validesi de oğlunu kavmine ihânetle suçlar ve onun nikâha değmeyeceğini vurgular: "Öz kavmini sevmeyince insan, / Menkûhe nedir, bilir mi? Heyhat!" (Tarhan, 2002, s. 473) Burada kişinin kendi vatanına sadık olması evlilikte eşlerin birbirine sâdik olmasına benzetilmiştir. Vatanına ihânet eden, evlilik akdi olan nikâha da sâdik olmayacaktır. Abdullahü's-Sagîr yüzüzce hâin ithamını kabullenir: "Lanet dahi yağsa milletimden, / Ben kurtulamam bu illetimden!" (Tarhan, 2002, s. 468)

Sıdika Hatun, Endülüs'ün eski kahramanlarını methederek, Abdullahü's-Sagîr'in atalarına sâdik olmadığını ve seleflerinin yoluna ihânet ettiğini imâ eder: “*A'dâya feda için mi Tarık / Etmîşti bu mülkü feth ü teshîr? / Fatih, Arap oldu, hem de bâni, / Mimar-ı sinâ'at u diyanet; / Meşhur o meâbid ü mebâni, / Âsâr-ı metânet ü resânet;*” (Tarhan, 2002, s. 480)

İçinde Abdullahü's-Sagîr, annesi ve Karolina'nın bulunduğu gemi Fas kıyılarına ulaştığında, sahildekiler Abdullahü's-Sagîr'i kabul etmezler ve onu kovarlar. Sıdika Hatun, Abdullahü's-Sagîr'in vatanına ihânet neticesinde düştüğü vaziyeti şöyle anlatır: “*Bir yanda hakaret-i Nasarâ, / Bir yanda itâb-ı ehl-i îman!*” Abdullahü's-Sagîr ise, sahildeki kalabalığa karşı kendini savunur: “*Hep sulh için eyledim ben ikdâm. / Harbetsem olurdu perişan! / Bâki mi kalırdı dîn ü mezheb? / 'Kan dök' mü diyor Hudâ-yı zî-şân? / Hamdeyleyiniz ki sağsınız hep!*” (Tarhan, 2002, s. 482) Kalabalık ise, onun Endülüs sultanı olarak vatan ve din yolunda ölmesi gerektiğini ifade eder. Bu olaya şahit olan Karolina, “*Âvâz-ı umumî-i cemaat, / İndimde odur sadâ-yı vicdan,*” (Tarhan, 2002, s. 485) diyerek oradaki insanların vicdanlarını dinlediklerini ve doğru hareket ettiklerini ifade eder.

Kalabalık, hâin olarak gördüğü Abdullahü's-Sagîr'i Fas'a almasa da, annesi Sıdika Hatun'u baş göz eder. Sıdika Hatun bu teklifi kabul ederek şöyle der: “*Ben eylemek üzre hatm-i enfâs, / Elbet kalırım; ne lâzım i'lâm! / İslam ilidir bu hutta-i Fas, / Evladımdan eazzdır İslam!*” Sıdika Hatun, “*hayırsız evlad*”ından ayrılırken ona nasihatler verir. O, vatanına ihânet etse de, hiç olmazsa dinine ihânet etmemelidir. Bu sebeple her şeyden önce İslam dininde devamlı olmalıdır: “*Dinen ne olursa olsun, ancak / Seccadene konmasın çelipâ!*” Ayrıca İslam'ın gerektirdiklerini son nefese kadar yapmalıdır. Ona, “*Meşgul-ı hayat-ı müslimîn ol,*” der. (Tarhan, 2002, s. 486)

3.6. Yanlış Tevekkül

Bazı yazarlar Endülüs'ün çöküşünü “yanlış tevekkül” anlayışına verir. Endülüslüler düşmanla canlarını dişlerine takarak sabır ve gayretle savaşmamışlardır. Gâlip gelmek için imkân dâhilindeki bütün yolları denemeden vatanlarını düşmana teslim etmişlerdir.

Ziya Paşa'nın eserinde Abdullahü's-Sagîr, yanlış tevekkül anlayışına örnektir. Ferdinando ile yapılan anlaşma maddelerini meclise karşı savunurken, “*Kaderde bu durumun benim zamanımda ortaya çıkması yazılmış. Ben babama ettiğim kötülüğün cezası olarak bu belâya lâyıkım.*” der. Musa'nın bütün uyarılarına rağmen gayrete gelmez. Düşmanla son kerteye kadar mücadele etme yoluna gitmeden Gırnata'yı teslim eder.

Hâmid'in piyesinde de yine Abdullahü's-Sagîr, konuşmasında yanlış tevekkül örneğini sergiler. İşretle meşgulken yanına Karolina gelir ve onunla konuşmaya başlar. Suçlayıcı bir dille

onu tahkir eder: “*Pençende mukadderât-ı ümmet; / Hep nefesine eyledindi hizmet!*” diyerek onun Müslümanları düşünmek yerine hep kendi nefsini kayırdığını hatırlatır. Abdullah bu ithamlara kayıtsız bir dille, “*Takdir-i Hüda...*” diyerek cevap verir. Ancak karşısındaki düşkün bir İspanyol ve gayr-i Müslim dahi olsa, o kadar da aptal değildir. Bunun bencillik ve tembellek için bir bahane olduğunu anlar; “*Takdir olamaz bu sû-i tedbir; / Hep sû-i idare seyyiâtı!*” diyerek onun yanlış kararlarla bu kötü sona ulaştığını vurgular. (Tarhan, 2002, s. 456)

Konu hakkındaki diğer makalesinde Endülüs’ün çöküşünü ihtilaf ve nifaka veren Sâmî Paşazâde Sezâî, “Elhamra” başlıklı gezi yazısında, çöküşün sebebini yanlış tevekkül anlayışına verir. Endülüs medeniyetinin “*elim ve zelil tevekküller*”le yıkıldığını ifade eder. Ancak bunu garip olarak bütün bir Şark medeniyetinin mahsulü gibi gösterir. “*Şark’ın en büyük derdi olan böyle elim ve zelil tevekküllerle Endülüslüler târümâr ve âsâr-ı medeniyetleri hâk-i sâr olmuş*”tur.

Sezai ilginç bir şekilde yanlış tevekkül anlayışı ile “*Lâ-galibe illallah*” inancını birleştirir. Yanlış tevekküle bu inancın sebep olduğunu savunur. Endülüs melikleri tarafından Elhamra Sarayı’nın her tarafına “*Lâ-galibe illallah*” yazılmasını yanlış bulur. Bunu “*sû-i tevil*” ederek, “*Mağlup ola ola Gırnata’da tutunmaya çalışan Endülüs melikleri, galiba, galibiyetten büsbütün ümitlerini kesmişler ki, resim ve heykel yerine sarayın bütün duvarlarında, her sofasında, her odasında eski hatt-ı kûfi ile yalnız ‘La-gâlibe illallah’ yazıl*”mıştır. Ona göre; “*hiçbir zaman Cenabı Hak yalnız ben gâlibim sizler mağlupsunuz, yalnız ben mevcudum, sizler ma’dumsunuz buyurmamış*”tır. “*Hiçbir resul böyle bir haber getirmemiş*”tir. “*Hâlık’ın ahlâkıyla tahalluk ediniz denilmiş*”tir. Yıkılan Endülüs’ün “*düşmanları galip değil de nedir ya?*” (Sâmî Paşazâde Sezâî, 1927; Kerman, 2003, s. 145) Burada garip olarak Sezâî, “*Lâ-galibe illallah*” ifadesinin sarayda her yere yazılmasının gerçek anlamını bilmez ya da bilmemezlikten gelir. Hâlbuki şatafatlı saraylarda satvet içerisinde oturan meliklere gurur gelmemesi; en büyük ve kudretli olanın yalnız Allah olduğunun hatırlanması için bu ifade yazılmıştır. İkinci olarak da, akıbet noktasında herkesin ölümlü olduğu ve bâkî olanın yalnız Allah olduğu vurgulanmaktadır. (Paça, 2012)

3.7. Düşmanın Baskı ve Zulmü

Endülüs’te en son kurulan Benî Ahmer Devleti, uzun süre ayakta kalır. Zaman zaman İspanyollara karşı başarılı savaşlar da yapar. Düşmanın kuvvetini kıran, kendi aralarındaki mücadelelerdir. Ancak Molla Ebû Hasan zamanında, Kastilya kraliçesi İzabel ile Aragon kralı Fernando’nun evlenmesi ile iki devlet birleşir ve güç kazanırlar. Ordularını da birleştirip Endülüs’e saldırırlar. Ele geçirdikleri kalelerdeki Yahudi ve Müslüman halka zulmederler. Bu zulüm, dilden dile Endülüs’te dağılır ve korku herkese sirayet eder. Bundan sonra düşmanın

kuşattığı kalelerdeki halk en çok bu zulümden çekinmeye başlar. En son Gırnata'nın düşmesi de bu korku neticesinde olur. Düşmanın zulmetmesinden korkan halk ve yöneticiler onunla anlaşma yoluna gider. (Ziya Paşa, 2004, s. 366-368,427)

Abdülhak Hâmid'in piyesinde Nazife, Ferdinando'nun Endülüs'e baskı kurduğunu, pek çok kanlar döktüğünü ve canlar yakarak hakaret ettiğini kralın yüzüne haykırır: “*Nezdimde yine adü gibisin! / Kanlar dökerek bu şehre girdin, / Canlar yakarak hevaya verdin, / Mollamıza bin hakaret ettin, / Tagribine de cesaret ettin!*” (Tarhan, 2002, s. 512)

Ancak Ferdinando bu ithamları kabul etmez ve kendini savunur. Son Endülüs meliki Abdullahü's-Sagîr'in halkı kendisinden uzaklaştırdığını, memleketi harabeye döndürdüğünü, kendisinin ise âdil olduğunu öne sürer. Nazife, Abdullahü's-Sagîr'i savunmaz; ancak o, en azından nâmuslarına dokunmamıştır: “*İslam anı istemezdi; amma / Ecdadına itibar ederdi, / Şahsen bizi etmediyse tahlis, / Namusumuzu ederdi teşhis. / Birkaç sene harb ile, hayâ kıl, / İslam'ı kırıp, döküp, geçen yıl / Sen şehre alay alay girince, / Namusumuza dokundun önce!*” (Tarhan, 2002, s. 516)

Nazife, Abdullahü's-Sagîr'in bir zamanlar kendi halkına yaptığı zulmün karşılıksız kalmadığını söyleyerek, Ferdinando'nun da yaptığı zulmün karşılığını bulacağını ima eder: “*Rabbin seni eyledi muvaffak. / Ancak şunu eyleyim ki ifham: / Metbûumuz Es-Sagîr-i vehhâm / Hiç olmayarak muîn-i ümmet, / Kaldı anı dağdâr-ı nakmet. / Zâlim o kadar edince bîdâd / Allahıma düştü dâd-ı feryad, / Bir sâikayı meded-res etti... / Gitti ise Molla böyle gitti...*” (Tarhan, 2002, s. 517)

Sonuç

Tanzimat yazarları, sansürden kurtulmak için devlet adamları ve topluma vermek istedikleri mesajları iletmekte tarihe, özellikle de Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma çok yakın olaylara sahne olmuş Endülüs tarihine ilgi duymuşlardır. Abdülhak Hâmid, *Nazife* ve *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyesleri ile; Şemseddin Sâmi, *Seydi Yahya* adlı piyesi ile; Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikayesiyle; Sâmi Paşazâde Sezâi, iki edebî makalesiyle Endülüs'ün çöküş sürecini anlatmışlardır. Yazarlar devleti çöküşe götüren sebepleri eserlerinde önemle vurgulamışlar ve buradan Osmanlı Devleti için çeşitli dersler çıkarmışlardır. Bu sebepler içerisinde yazarlar en çok, milletin birlik ve beraberliğinin bozulmasını ve bunun yerini ayrılık ve düşmanlığın almasını öne çıkarmışlardır. Naci hikâyesinde bir zamanlar Endülüs'ü yücelten değerlerin ittihat, adalet ve ilmin gücü olduğunu ve sonunda onu yıkan sebeplerin ise ihtilaf, sefahat ve zulüm olduğunu ifade etmiştir. Hâmid, *Abdullahü's-Sagîr* piyesinde, Endülüs'ü yıkan en önemli sebebin yöneticilerin sadece kendi

nefislerini düşünmesi olduğunu vurgular. Endülüs bir zamanlar ittihat, fedakârlık ve adalet ile yükselmişken; sonradan ihtilaf, tefrika, zulüm ve bencillik sebebi ile yıkılmıştır. Devleti yıkan düşmanlardır; ancak Hâmid'e göre, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı, iyice zayıflayan bu devlete hangi düşman saldırırsa muhakkak yenecektir. Çünkü aslında devlet içinden çürümüştür. Toplum içinde ve yöneticilerin arasında ahlak, edep ve fazilet kalmamış, yerini rezilliğe bırakmıştır. Sezâi de Endülüs'ün çöküşünü diğerleri gibi birlik ve beraberliğin sağlanamamasına verir. Ancak bir sonraki edebî makalesinde Sezâi, Endülüs'ün çöküşünü Şark'a mahsus tevekkül anlayışına verir.

Tanzimat yazarları eserlerinde Endülüs'ün yıkılışına karşı koyan “talihsiz kahramanlar”ı da tasvir etmişlerdir. Bunlar, kaçınılmaz sona karşı hayatı pahasına karşı koyan ya da böyle zor bir süreçte faziletini ve şerefini ezdirmeyen “cesur kahramanlar”dır. Ancak onlar “kesâd-ı ahlâk”a girmiş bir toplumun için yalnız kalırlar ve gösterdikleri fedakârlık kurtuluşa sebep olamaz. Akıbetleri ya ölüm ya da hapiste sıkıntı çekmek olur. Naci'nin hikâyesindeki Musa, böyle kahramanlardan birisidir. O, kaleyi düşmana teslim etmemek için büyük bir mücadele verse de, yapabileceği çok fazla bir şey yoktur; çünkü devlet ve toplum içinden çürümüştür. Ancak o yine de kaleyi teslim razı olmaz, düşmanla savaşıp şehit olur; hayatını kaybeder, fakat şerefini kurtarır. Sami'nin Seydi Yahya'sı da, elde kalan son kalelerden birisini canı pahasına korur. Neticede esir alınır ve hapse atılır. Hâmid'in *Nazife* piyesi, galip kral Fernando'ya direnen bir kadın kahramanı anlatır. O, kendine aşkını ilan eden krala, hiçbir şekilde iltifat etmez ve kendini ezdirmez. Kralın vazgeçmeyeceğini anlayınca bıçağı karnına saplar, namusunu kurtarır.

Yazarlar çöküş sürecindeki hainlerden de bahsederler. Ziya Paşa'nın eserinde Seydi Yahya, Endülüs'teki pek çok kalenin düşman eline geçmesine sebep olan bir “hain”dir. Ancak Şemseddin Sâmî'nin piyesinde Seydi Yahya, bir hâin değil, aksine “kahraman”dır; hatta hainlerin ihanetine uğrayarak hapiste zulme uğramış bir “mağdur”dur. Piyeste, iç kaleye sığınan kahramanları düşmana teslim eden Zeyd, bu hainlerdendir. Onu ihânete sevk eden sebep, para hırsıdır. Ona göre değerli olan, vatan değil, paradır. Bir diğer hain Pedro ise, Yahya'yı kandırarak onun adını ve mührünü kullanır; pek çok kalenin düşman eline geçmesine sebep olur. Ancak onun bu ihanetini, düşman kralı Fernando dahi hoş görmez ve onu hapse attırır. Neticede hain, hem kendi milleti tarafından hem de düşman tarafından sevilmez. “Vatanına ihanet eden” bir diğer karakter de Hâmid'in piyesindeki Abdullahü's-Sagîr'dir. O, Endülüs'ün son sultanıdır. Ancak daima kendi nefisini düşündüğü için, milletini ve vatanını hiçe sayar. Çevresinde hiç kimse, ne annesi, ne halkı, ne de sığınmak istediği Faslılar onu severler ve kabul ederler. Ancak sadece bir fahişe onunla evlenmeyi kabul eder.

Ziya Paşa'nın çevirisinden sonra başlayan Endülüs'ün çöküşünü anlatan bu eserlerde yazarlar tarihten aldıkları bir kısım olayları çeşitli kurgular içerisinde halkın nazarına arz etmişlerdir. Bu eserlerde topluma ders verme eğilimi açıkça kendini belli etmektedir. Didaktizmin hâkim olduğu bu metinler vasıtasıyla yazarlar, devleti çöküşe götüren sebepler üzerinde uzunca durmuşlar ve toplumda ortak bir bilinç oluşturmaya çalışmışlardır.

Kaynaklar

- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2015). 'Endülüs... Güzel Endülüs!' Türk Edebiyatı'nda Endülüs Tarihi ve Medeniyeti. B. Ayvazoğlu içinde, *Saatler, Ruhlar ve Kediler* (s. 117-127). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Budak, M. A. (2016, Ocak). Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim Ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 163-176.
- Enginün, İ. (1995). *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* (Cilt 2). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2000). *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2002). Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagîr Hakkında. A. H. Tarhan içinde, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5* (s. 7-30). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). Abdülhak Hâmit Tarhan. İ. Parlatır, İ. Enginün, A. B. Ercilasun, Z. Kerman, A. Uçman, & N. Çetin içinde, *Tanzimat Edebiyatı* (s. 411-555). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gündoğdu, M. A. (2016, Mayıs 31). İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatı'na Yansıması (1839-1908). *Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul.
- Gündoğdu, M. A. (Fall/2016, Kasım 20). Namık Kemal'in Şiirlerinde “Millet”, “Şehitlik”, “Maksat” ve “Vatan” Kavramları. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 245-264. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9957

- Karaca, A. (1992). Muallim Naci'nin Musa Bin Ebi'l-Gazân yahut Hamiyyet Adlı Eseri. *Türkoloji*, X, 143-164.
- Kerman, Z. (2003). *Sâmi Paşazâde Sezâi Bütün Eserleri 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerman, Z. (2003). *Sâmi Paşazâde Sezâi Bütün Eserleri 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, Â. S. (1969). *Şemseddin Sâmi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal. (2005). *Celaleddin Harzemşah*. (O. Öcal, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Paça, A. (2012, Ağustos). Medeniyetlerin Kaderi Yahut... "Lâ Gâlibe İllallah". *Genç Dergisi*(71).
- Sâmi Paşazâde Sezâi. (1921, Teşrin-i Sani 19). Gırnata. *Vakit*(1416), s. 3-5.
- Sâmi Paşazâde Sezâi. (1927). El-Mescidü'l-Câmia: Elhamra. *Yeni Kitap*(7), 12-17.
- Şemseddin Sâmi. (2004). *Seydî Yahyâ*. (A. K. İslam, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *Abdullahü's-Sagîr*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *İbn Musa Yahut Zâtü'l-Cemal*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *Nazife*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uğurcan, S. (2004). Türk Edebiyatı'nda Endülüs İmajı, Fetih-Yükselme-Bozgun. *İslamiyât*, 7(3), 89-104.
- Ziya Paşa. (2004). *Endülüs Tarihi*. (Y. Ödük, K. Masumi, & F. Şahin, Dü) İstanbul: Selis Kitaplar.